

הרב זבולון חרל"פ מנהל הישיבה

חלק מהדרן שאמרת על סיום הש"ס לפני
וועידת הסתדרות הרבנים - כ"ה טבת תשמ"ב
לזכר ולעילוי נשמת מנהיגה הדגול והבלתי נשכח
הרב ר' ישראל קלווין זצ"ל, במלאת שנה לפטירתו

דגים מאימתי מתים - שיטת הרמב"ם

במשנה (עוקצין פ"ג מ"ח) תנן, "דגים מאימתי מקבלים טומאה".
כידוע, בהמה אינה מקבלת טומאה כל זמן שהיא חיה. והמשנה מגדירה
לנו דגים מאימתי מקבלים טומאה; מתי הדג נחשב כמת שיקבל טומאה.
"ב"ש אומרים משיצודו", מיד אחרי שנצודו הם נחשבים כמתים - אע"פ
שהדג עוד חי ומתנענע נחשב כמת. "וב"ה אומרים משימותו", לכאורה
נראה דר"ל מיד כשימותו ייחשבו אוכל לקבל טומאה. "ר"ע אומר אם
יכולין לחיות", וכוונתו היא אם כשיחזירם למים יכולו לחיות, אז אין
מקבלים טומאה.¹

עיינ בגמרא בפרק בהמה המקשה (חולין עה). שמביאה מח' לגבי
בן פקועה, אם בן פקועה כשהוא חי מטמא טומאת אוכלים או לא. "דתניא
רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי יוסי הגלילי מטמא טומאת אוכלים
וצריך הכשר וחכמים אומרים אינו מטמא טומאת אוכלין מפני שהוא חי
וכל שהוא חי אינו מטמא טומאת אוכלין". והגמ' ממשיכה,

ואזדא רבי יוחנן לטעמיה, דאמר רבי יוחנן רבי יוסי
הגלילי וב"ש אמרו דבר אחד רבי יוסי הגלילי הא

¹ לשון הגדרתו של ר"ע לכאור' מעוררת תמיהה. הלא היא שונה מסגנון המשנה, דבין
ב"ש ובין ב"ה עונים על שאלת המשנה בלשון ישרה. המשנה שואלת, מאימתי דגים
מקבלים טומאה, ב"ש אומרים משיצודו וב"ה אומרים משימותו. אולם ר' עקיבא
משיב בעקיפין עד מתי הם חיים, ומתוך ביאור זה אנו מבינים מתי נחשבים למתים.
עי' מש"כ בסוף המאמר: "משלי דגים במים וישראל במים - אין מים אלא תורה."

דאמרן, ב"ש דתנן דגים מאימתי מקבלין טומאה ב"ש
אומרים משיצודו וב"ה אומרים משימותו רבי עקיבא
אומר משעה שאין יכולין לחיות. מאי בינייהו. אמר ר'
יוחנן דג מקרטע איכא בינייהו.

והתוס' (ד"ה מאי בינייהו) מסביר ששאלת הגמ' מאי בינייהו
"לאו בין ר' עקיבא וב"ה קבעי, שמחלוקתם מפורשת בהדיא, שב"ה אומר
משימותו, ור"ע אומר אפי' מחיים. אלא בין ב"ש לר"ע קאמר, דתרוייהו
מחיים מיטמאו." ומפרש הגמ' דאיכא בינייהו, "אמר רבי יוחנן דג מקרטע
איכא בינייהו." ורש"י מפרש, "מקרטע - מפרפר וכגון שיבש בו כסלע ובין
סנפיריו דתו לא חי כדאמרי' במס' שבת (קז:). "והתוס' מסביר המח'
דאיכא בינייהו דג מקרטע לא כרש"י שאמר מפרפר, אלא אמר וז"ל
"שקופץ ומדלג בחוזק", "שלב"ש טמא ולר"ע טהור כיון שאם זרקו למים
הוא יכול לחיות. ועי' בהתפא"י על מתני' שמביא הגמ' בחולין, ואומר
וז"ל "אמנם מרש"י שם נראה דמאי בינייהו קאי בין ב"ה לר"ע, ופי'
מקרטע שמפרפר עדיין ולכן אם ישליך למים יכול לחיות עדיין."

ועי' ברמב"ם (הל' טומאת אוכלים פ"ב ה"ו) שכתב,

כל האוכלין שהן מבעלי חיים אינן מקבלין טומאה, עד
שימותו. שחט בהמה חיה ועוף אף על פי שעדיין הן
מפרכסין, מקבלין טומאה; ודגים מאימתי מקבלין
טומאה, משימותו.

ולכאורה לשונו של הרמב"ם קשה. בהתחלה הוא אומר, "כל
האוכלין שהן מבעלי חיים אינן מקבלין טומאה, עד שימותו." ואח"כ כל
דוגמא של מקבל טומאה שהוא מביא, לכאורה חוץ מאומדנתנו דדגים, הם
בע"ח שעוד לא מתו לגמרי ואעפ"כ מקבלים טומאה כגון,

(א) שחט בהמה חיה ועוף אף על פי שעדיין הן
מפרכסין, מקבלין טומאה; (ב) ודגים מאימתי מקבלין
טומאה, משימותו. (ג) נולד בהן טריפה, ונתטמעו כשהן
מתנדנדין הרי יש בדבר ספק אם הן חשובין כמתים,
הואיל ונטרפו, או אינן מקבלין טומאה עד שיידמו כאבן

ולא יתנדנדו. (ד) האבר או הבשר המדולדלין בבהמה או חיה שאינן יכולין לחיות, אם הוכשרו מקבלין טומאה במקומן, מפני שהן חשובין כאוכל שפירש. (ה) נשחטה הבהמה, הוכשרו בשחיטה: שהבהמה כולה כמו יד לאבר זה, ויד שהוכשר הוכשר האוכל כולו כמו שיתבאר. ויש בדבר זה ספק אם תהיה הבהמה בחייה כמו יד, לאבר או בשר המדולדלין בה.

מ"מ, מכאן נראה שהוא פוסק כב"ה שאומר במתני' דידן, "דגים מאימתי מקבלים טומאה, משימותו."

אולם, עיין ברמב"ם (שבת פי"א ה"א) שכתב,

השוחט, חייב. ולא שוחט בלבד, אלא כל הנוטל נשמה לאחד מכל מיני חיה ובהמה ועוף ודג ושרץ בין בשחיטה, בין בנחירה או בהכיה חייב. החונק את החי עד שימות, הרי זה תולדת שוחט; לפיכך אם העלה דג מספל של מים, והניחו עד שמת חייב משום חונק; ולא עד שימות, אלא כיון שיבש בו כסלע בין סנפיריו חייב, שעדיין אינו יכול לחיות.

הלא נראה שפוסק כר"ע כיון שאינם יכולים לחיות נחשבים כמתים, ולא בעינן עד שימותו ממש. ויוצא מזה שלא סובר כב"ה, אע"פ שברובא ככולא הוא נוטה לשיטתם של ב"ה.

ובאמת סברת הרמב"ם בנויה על הגמ' שבשבת פ' שמנה שרצים

(קז:),

אמר שמואל השולה דג מן הים כיון שיבש בו כסלע חייב א"ר יוסי בר אבין ובין סנפיריו אמר רב אשי לא תימא יבש ממש אלא אפילו דעבד רירי.

והנ"מ בין שבת לאוכלים הוא שבשבת רק בעי נטילת נשמה, ולכן הרמב"ם משתמש בלשון "כל הנוטל נשמה." ונ"ל שבשבת אפי' נט"נ פלגא מספיק לחייבו, כמו שהמאירי פוסק (שבת עה.) גבי נטילת נשמה,

"מה לי נט"נ כולא מ"ל נט"נ פלגא."² משא"כ בטומאת אוכלים צריך מיתה ממש.

אמנם עי' ברמב"ם (שחיטה פ"א ה"ג) שכתב, "דגים וחגבים אינן צריכין שחיטה, אלא אסיפתן היא המתרת אותן ... ומותר לאוכלן חיים." וקשה למסקנתנו שהוצענו לעיל, שגבי אוכלים אין מקבלים טומאה עד שימותו, וכאן נחשבים כאוכלים ואפי' מחיים!

ויש מח' כאן בין הכ"מ והרדב"ז, אם "מותר לאוכלם חיים" הוא לאו דווקא אלא עובר על כל תשקצו, או אם אפי' לכתחילה מותר לאוכלם.

ולמאי דאקשינן לעיל דאע"פ דהרמב"ם בעלמא ס"ל כב"ה, והיה לו גם כאן להורות דאינם מקבלים טומאה עד שימותו כמו ב"ה, ואעפ"כ נראה מהכא באמרו שדגים מקבלים טומאה קודם שימותו מיתה גמורה דאינו סובר כמותם, אע"פ שבהל' טומאת אוכלים אומר, "ודגים מאימתי מקבלין טומאה, משימותו." ונ"ל דפתרון 'סתירות' אלה מצוי בב"מ (פח): שדן במשמעות לשון "משיפקסו" נגד לשון "עד שיפקסו", וז"ל הגמ',

איזהו גורנן למעשרות. (רש"י – שיהא קרוי גורן וגמר מלאכה לאסור בהן אכילת עראי) בקישואים ודלועים משיפקסו ... מאי לאו, משיפקסו אפי' בשדה. לא. משיפקסו בבית. אי הכי משיפקסו, עד שיפקסו מיבעי ליה, אי תנא עד שיפקסו ה"א עד דגמר לפיקוסייהו קמ"ל משיפקסו מכי אתחולי פיקוסייהו.

א"כ ברמב"ם י"ל שלשון "משימותו" ר"ל מכי אתחולי מיתתייהו, ולא מכי גמר מיתתם. ואי הכי, ב"ה מודה לר"ע שא"צ מיתה ממש. המח' ביניהם באיזה שלב של הולך למיתה נחשב כמת. מלשון הרמב"ם, שכתב בתחילה (הל' טומאת אוכלים פ"ב ה"ו), "כל האוכלין שהן מבעלי חיים אינן מקבלין טומאה, עד שימותו." ושוב כתב, "ודגים מאימתי מקבלין טומאה, משימותו." נמצא שדק בלשונו להשמיענו שדגים

² ברם, זה מתכוון להוצאת דם בחבורה שאינה חוזרת.

מקבלים טומאה אפי' בשעת התחלת מיתתם, לא רק כשמתו ממש, אלא כשהולכים למות. וזאת גם היתה כוונתו של ר' עקיבא באמרו 'משימותו'. וא"כ יוצא מזה שהרמב"ם סובר כדברי ב"ה ואף כדברי ר"ע. והיא אותו דיוק הלשון הנמצא בב"מ הנ"ל. ההבדל בין ר"ע וב"ה הוא באיזה שלב בהליכה למיתה כבר נחשבת מת אע"פ שעוד חי.

אמנם, לפי"ז שוב צריכים לבאר הגמ' בחולין ששאל "מאי בנייהו", ופי' התוס' דלא קאי על ב"ה ור"ע מפני "שמחלוקתם מפורש בהדיא". הלא לפי דעתנו לית בנייהו אלא הבדל קצת! וצ"ל שהרמב"ם לא ס"ל כתוס' שהגמ' שואלת דוקא מה בין ב"ש ור"ע, אלא כהיש מפרשים בהרא"ש והר"ש בעוקצין (שם) שבקושטא המח' היא בין ב"ה ור"ע, אלא שגם ב"ה ס"ל כר"ע שמקבלים טומאה כשאין יכולין לחיות. והאיכא בנייהו בין ב"ה לר"ע הוא שלב"ה אפילו אם הדג מקרטע, ובוה כן סובר כהבנתו של תוס', דפירושו של מקרטע הוא שקופץ ומדלג בחוזק, ואעפ"כ אם אינו יכול לחיות מקבל טומאה, ולר"ע רק אם הוא כבר חלש ועומד מיד למות מקבל טומאה. אבל שניהם סוברים שהעיקר הוא "כשאין יכולין לחיות", שהדגים עוד בחיים, אלא שאין הדגים יכולין לחיות.

לכן ל"ק להרמב"ם הלשון "משימותו" בטומאת אוכלים, "שאינן יכולין לחיות" של שבת, וגם, "מותר לאוכלן מחיים" של שחיטה. בכולם הוא מתכוון לדג שאינו יכול לחיות, דהיינו בכולם כשנתייבשו כסלע בין סנפיריו. וא"כ גם אתי שפיר מה שהכניס הרמב"ם הנ"ל (הל' טומאת אוכלים, פ"ב ה"ו) דין מיתת דגים בתוך שאר הדינים של בע"ח שלא מתו לגמרי, כיון שאף בדגים אינו מצריך מיתה גמורה אלא מצריך שלא יוכלו לחיות. וזהו ההבדל הנמצא בלשונו שם בין משימותו שהולך למות אולם עוד חי, ובין עד שימותו שכבר מתו. ודו"ק.³

* * *

³ ואני אסיר תודה לתלמידנו היקר לנו מאד, אפרים צבי מעטה נ"י, עורך חוברת בית יצחק זו, שהרגיש והדגיש הערה זו המסיימת את מאמרנו.

משלי דגים במים וישראל במים - אין מים אלא תורה

כמו שהזכרנו לעיל (הע' 1), הגדרתו של ר"ע לכאורה מעוררת תמיהה. הלא היא שונה מסגנון המשנה! דבין ב"ש ובין ב"ה משיבים על שאלת המשנה בלשון ישרה. המשנה שואלת "דגים מאימתי מקבלים טומאה," ור"ל, כמו שנתבאר לעיל, מתי נחשבים למת. ב"ש אומרים נחשבים למת משיצודו וב"ה אומרים משימותו. אולם ר"ע אומר עד מתי הם חיים, ואינם מקבלים טומאה, ומתוך ביאור זה מבינים אנו מתי נחשבים כמתים. "ר"ע אומר אם יכולים לחיות," דאם יכולים לחיות אינם נחשבים כמת. המשנה לא באה להורות לנו מתי אינם מקבלים טומאה, אלא רוצה להורות לנו מאימתי מקבלים טומאה. אמנם ר"ע מורה לנו, כמו שהערנו לעיל, שאם יכולים לחיות אינם מקבלים טומאה

למה שינה ר"ע מסגנונו של המשנה, והוא מגדיר את שיטתו בלשון הפוכה, ואומר לנו מתי דג נחשב חי? היה יותר ראוי לפי סגנון המשנה להגיד לנו שנחשבים כמת אם אינם יכולים לחיות. ובאמת בגמ' (חולין עה.) המצטטת את משנתינו, הגירסא היא "ר"ע אומר אם אינם יכולים לחיות." וכן התוס' יו"ט הביא בשם המהר"ם כמו דמצינן בחולין, "בשעה שאינם יכולים לחיות." אמנם נוסח משנתינו כנראה הוא הנוסח הנכון. (ומ"מ, אף הגר"א הרגיש שהוא לשון משונה.)

ונ"ל שר"ע בכוונה שינה מסגנון המשנה ומגדירו דוקא בלשון זה, להזכיר לנו את משלו המרשים. שהוא קול קורא המכריז את עליונותה של תורה ושל תלמוד תורה. והגמ' ידועה (ברכות סא:),

תנו רבנן, פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה, בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה, אמר ליה עקיבא אי אתה מתירא מפני מלכות [שאסרה תלמוד תורה, וכל העומד ומלמד תורה מסתכן את נפשו]. אמר לו אמשול לך משל, למה הדבר דומה, לשועל שהיה מהלך על גב הנהר וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום, אמר להם מפני מה אתם בורחים, אמרו לו מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם, אמר להם רצונכם

שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם, אמרו לו אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות, לא פקח אתה אלא טפש אתה. ומה במקום חיותנו אנו מתיראין, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה. אף אנחנו עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה (דברים ל) כי הוא חייך ואורך ימין כך אם אנו הולכים ומבטלים ממנה עאכ"ו, וכו'.

ונ"ל בדרך הדרוש שר"ע בדוקא השתמש במשנתנו בלשון אם יכולין לחיות מקבלין טומאה, להזכיר לנו את האמת היסודית של אמונתנו, שא"א לנו להתעלם ממנה אף לרגע: שאנחנו כדגים, ושיהודי שיכול לחיות מחוץ למים- ואין מים אלא תורה- אין לך מת ומקבל טומאה יותר גדול ממנו.

ועי' באסתר רבה (פרשה ז' אות יג) ד"ה בחדש הראשון הוא חודש ניסן בא"ד:

כיון שראה אותו הרשע [המן] שאין הגורל נופל בו בימים חזר לחדשים. התחיל בחודש ניסן ועלה בו זכות פסח, באייר זכות פסח קטן וזכות המן שניתן להם לישראל בט"ו בו, בסיון זכות התורה וכו' וכו'. עלה ר"ח אדר ולא מצא בו שום זכות. התחיל הרשע לשמוח. חזר ובדק מזלות, טלה זכות פסח ... שור נמצאת זכות יוסף שנקרא שור; תאומים נמצא בו זכות פרץ וזרח שנקראו תאומים וכו' וכו', בא לו מזל דגים שהוא משמש בחודש אדר ולא נמצא לו זכות, ושמח מיד ואמר אדר אין לו זכות ולמזלו אין זכות, ואמר כשם שהדגים בולעין כך אני בולע אותם. א"ל הקב"ה – רשע, דגים פעמים נבלעים ופעמים בולעין.

ועי' בענף יוסף שהקשה:

א"ת והא איתא בב"ר וידגו לרוב – מה דגים הללו גדלים במים, כך ישראל גדלים בתורה. ושמה משום דדרשינן התם מה דגים הללו אינן נתפסין אלא בגרונו,

כך בניך נתפסים בגרונום. לכן לאו מילתא דדגים זכות,
ויצא שכרו בהפסדו.

וממה שאמרנו לעיל שר' עקיבא השתמש בביטוי אם יכולין לחיות ולא בביטוי אם אין יכולין לחיות, להדגיש לנו את משלו שכמו שדג אי אפשר לחיות חוץ ממים, כך יהודי אינו יכול לחיות חוץ ממימיו שהוא תורה, ואם הוא חושב שכן יכול לחיות בלי תורה, הלא אין לך מת וטמא יותר גדול ממנו. וזהו פירושו של המדרש הנ"ל בב"ר, כמו דג הנתפס בגרונו והוציאוהו מן המים, כן יהודי החושב שיכול לחיות בלי תורה נתפס בגרונו, שהשכינה מדברת מתוך גרונו של משה. ויהודי שנטש מן התורה אין עוד השכינה מדברת מתוך גרונו – הלא הוא נתפס בגרונו ע"י עצמו ואין יכול לחיות, והלא הוא אותו המשל של ר"ע.